OPDYRKNINGEN OG BEBYGGELSEN I ARTS OG SKIPPINGE HERREDER I FORTIDEN

Af **Henrik Larsen.**

Nordvestsjælland maa engang ligesom det øvrige Sjælland have været bedækket med Skov, dog vel hist og her isprængt aabne Sletter mere eller mindre bevokset med Krat og spredte Træer. Der fandtes dog tillige store Moser, f. Eks. Aamosen, Tranemosen i Raklev Sogn og mange andre, der nu er Agerland, men disse var ogsaa for en Del bevokset med Træer og Buske.

I disse Skove og Moser færdedes Bjørne og Ulve, Hjorte og Urokser foruden andet Vildt. Jorden var mange Steder fuld af store Sten, som Menneskene senere møjsommelig maatte fjerne og henflytte til Steder, hvor de ikke var i Vejen, her tog man dem senere, da man efter Udskiftningen indhegnede Markerne. Endnu for nogle faa Aar siden kunde man fra Jernbanen, hvor den gik over Kærby Mark, se et lille Stykke Jord, der endnu henlaa i Urtilstand med alle sine Sten. Bjørnene, Ulvene og Urokserne forsvandt alt i Oldtiden fra Sjælland, selv om der i Middelalderen kom enkelte Ulve fra Skaane over Sundets Is og maaske ogsaa naaede at faa Afkom her. Der findes enkelte Marknavne, der minder om Bjørnene, og ikke saa faa, der kan være sammensat med Ulv, men maaske ogsaa kan have anden Betydning. Kronhjorten fandtes i det 17. Aarhundrede endnu i Egnen, selv om den

da vel allerede var forsvundet paa Røsnæs, hvor Danmarks Konger gennem Hundreder af Aar havde jaget den. Mange Marknavne minder om den, saaledes findes flere Steder Navnet Hjortesøle som Marknavn.

Da Menneskene kom her til Landet, bosatte de sig ved Kysten, Aaer og Moser, hvor de levede af Jagt og Fiskeri og den Føde, som de kunde finde. Skoven gjorde de ingen Skade. Først da Agerbrug og Kvægavl, formodentlig i Følge med hinanden, kom til Landet, begyndte det at gaa ud over Skovene, saa at de lidt efter lidt forsvandt mange Steder, men ikke alle, thi ikke saa lidt Skov er der endnu tilbage især mod Øst i Egnen omkring Skarridsø, men mange Steder er Skoven forsvundet i de sidste Aarhundreder, og det kan ses af gamle Regnskaber og Papirer, at der har været Skov, hvor nu ingen findes.

Røsnæs er nu omtrent skovløst, fraregnet nogle nyere Plantninger, men tidligere fandtes der ikke saa lidt Skov her. I Røsnæs Hestehave var der tidligere saa mange store Bøge og Ege, at i Efteraaret 1612 103 Svin kunde blive fedet af deres Frugter, i Brændemose ved Illerup var der ligeledes Storskov, der i 1612 kunde fede 54 Svin. Kalundborg Hestehave var tidligere Skov, herfra kunde Raadhuset endnu ca. 1640 faa Brænde, ligesaa var der da endnu paa Nyrup Mark lidt Skov tilbage. I Ellede Vestervang var der 1682 en lille Skov bestaaende af nogle faa Ege og Aske, men mange Steder fandtes der desuden endnu Tjørn paa Markerne, som kunde yde Bønderne Gærdsel og lidt til at brænde. Raklev havde saaledes Tjørnehug til Gærdsel i Byens 3 Vange samt saa meget foruden, at hver Mand kunde faa et Læs eller to til Hjælp til Ildebrændsel; det samme var ogsaa Tilfældet i flere andre Byer her. De mange Navne paa Røsnæs, der ender paa -lykke, f. Eks. Trøjelykke, minder sikkert ogsaa om Skov, da man næppe har indhegnet Agerjorden, i de tidligt skovløse Egne langs Storebælt findes disse Marknavne ikke.

Paa Asnæs har Skoven holdt sig, selv om den tid-

ligere var større, det hele Areal vest for Lerchenborg maa tidligere have været Skov, der dog i det 17. Aarhundrede maa have været noget tynd, thi ellers kunde der ikke have været Græsning til de ofte over tusinde Heste og Køer, der græssede her, i 1627 endog ca. 1900 Stykker, de maa tillige have hindret al Opvækst.

Lerchenborg, tidligere Østrup, havde tidligere ogsaa lidt Skov, i Melby havde Beboerne 1682 endnu Gærdsel i Søndervangen, i Badstrup havde de derimod intet og ligesaa var det i Svallerup. Her langs Kysten var Skoven vist alt forsvundet 1320, thi da Ringsted Kloster dette Aar solgte Asnæs Skov til Ove Hase, forbeholdt det sig, at dets Bønder i Bjerre maatte hente Brænde og Bygningstømmer der*). Ved Strandgaarden i Svallerup er der fundet Mollusker, der er Skovformer og som viser, at der engang har været Skov der.

Store og Lille Fuglede, Rørby og det meste af Ubby Sogn har ingen Skov nu. Marknavne paa Store Fuglede Mark ved Tissøen Syd for Byen siger, at der der har været Skov, ligesom ogsaa Byens Navn, 1322 Fuglwithæ, er sammensat ved Ved, Skov. Paa Kærby Mark i Rørby Sogn laa tidligere Kærbylund, hvorfra Valdemar Atterdag 1341 og 1342 ledede Belejringen af Kalundborg. I Ubby Sogn og By ligger mod Nordøst Skovbjerg og Olsbjerg, der kan være sammensat med Old, udyrket Jord; det kan bemærkes, at Ornumgaardens Jord især laa mod Nord, saa det kan formodes, at Marken Nord for Byen er den sidst opdyrkede. Paa Forsinge Mark var tidligere Skov, Kongen fik 18. Juni 1632 en Gaard her med Skov til 24 Svins Olden. Da Skoven til en By i Reglen var eller havde været fordelt mellem alle dens Gaarde, maa Skoven til den hele By i sin Tid have været ret stor. I Kjelleklinte fik Kongen 14. Juni 1620 en Gaard med Skov til 200 Svins Olden og 1624 en Part i 2 Gaarde, der ligeledes havde Skov til 200 Svins Olden. Endnu har Gaarden Saltofte mod Nordøst i

*) Repert. Nr. 1301.

Sognet noget Skov. Nord for Rørby Sogn ligger Tømmerup Sogn, hvor Strækningerne langs Saltbæk Vig vist engang har været Skov, endnu ligger Syd for Vigen, men i Værslev Sogn den lille Snevris Skov. Birkendegaard og den nu nedlagte Birkende By havde ogsaa Skov, i denne kunde der 1641 fedes 150 Svin, men Resterne af Skoven blev hugget i Krigen 1657—60. Sydøst for Gaarden ligger Værslev Skovbakker tidligere Værslev Ore, i den og Birkendegaards Skove blev i Krigen hugget 1550 Ege og Bøge, de var derefter øde. Sognene mod Vest kaldes 1647 i Herredsbogen af Præsten i Viskinde for Heden i Modsætning til hans eget Sogn, hvis Byer alle var Skovbyer. Dette synes underligt nu, da der med Undtagelse af nyere Plantager ingen Skov findes i Sognet, men tidligere og endnu i det 17. Aarhundrede var det anderledes. I Aaret 1610 kunde Birkendegaard og Viskinde Skove fede ca. 2100 Svin, i 1650 blev Viskinde Skove takserede til 200 Svins Olden og Løgtved Skove til 200 Svin, i 1660 til 150 Svins Olden og i 1682 til 10 Svins Olden. Skovene bestod da af nogle gamle Egestumper i Viskinde Stevnevang og nogle gamle Bøge i Dejvad Ore. Vesterbygaards Skove kunde 1610 fede ca. 1050 Svin, i 1650 blev de takserede til at kunne fede 300 Svin, her er nu kun en ubetydelig Skov tilbage. Skovene i Aunsø Sogn kunde 1650 fede 320 Svin, her er endnu en Del Skov tilbage mod Øst, stødende op til Skovene i Bjergsted Sogn. Skovene i dette Sogn kunde 1610 fede over 2000 Svin, muligvis er heri indbefattet Skoven til Stokkebjerg i Hjembæk Sogn i Tuse Herred. Baade Bjergsted, Daurup og Snuderup havde Skov. Øst for Skarridsø ligger Holmstrup Sogn, som endnu har betydelig Skov.

Sognene mod Nord langs Sejrøbugten har ikke megen Skov, og saaledes har det været i mange Aarhundreder; men endnu ca. 1660 var der lidt Skov her. I Kaldredlund blev i Svenskekrigen hugget 500 Ege, den var derfor øde 1664, men de to Selvejergaarde havde da endnu Skov til

1½ Svin hver. I Føllenslev og Særslev Sogne fandtes endnu ved Aar 1600 flere Steder Krat, en Gaard i Føllenslev havde 1574 El og Tjørn til Gærdsel og en 20 Ege. Faurbo, der vel nærmest maa regnes til Skovegnen, havde 1640 Skov, der kunde fede 80 Svin, men i 1682 fandtes der til Byen kun Underskov af Hassel, El og Tjørn, der kunde strække til Halvdelen af Byens Gærder. I denne Egn fandtes ogsaa to Overdrev, Vesterlyngen og Rumperup Overdrev, der var fælles for denne By, Hagendrup og Daurup, begge har vel engang været bedækket med Skov eller Krat. Kalundborg Lens Skove kunde i gode Oldenaar omkring Aar 1600 fede 6—7000 Svin og Dragsholm Len lige saa mange, de fleste af disse har gaaet paa Olden i Skovene omkring Skarridsø.

Opdyrkningen.

Fra 1682 har man Oplysning om, hvor meget af Jorden der da var Agerland. Arts og Skippinge Herreder omfatter 67,485 Tdr. Land, heraf var 1682 31,305 Tdr. Land Agerjord*), det vil sige ca. 46 % af Arealet. Det var ikke alene den Jord, der dette Aar var pløjet, men ogsaa al den Jord, som kunde ses engang at have været det, selv om det var mange Aar siden, der blev maalt. Der var stor Forskel paa de enkelte Sogne og Byer. Bedst eller mest opdyrket var Lille Fuglede Sogn, hvor 70 % af Arealet var Agerland, derefter fulgte Store Fuglede Sogn med 67 %, Rørby Sogn med 64½ % og Ubby Sogn med 60 %. I dette Sogn var imidlertid stor Forskel paa den østlige og den vestlige Del. Mod Øst var i Saltofte kun 25 % af Jorden opdyrket og i Kelleklinte 41½ %; mod Vest var Opdyrkningen langt mere fremskreden, idet i Klovby 74 %, i Ubby 70 % og i Frankerup 69 % af Jorden var dyrket, i Forsinge, som ligger mod Øst, var 60 % af den Agerland. I Svallerup Sogn var 56 % opdyrket, i Svallerup By 67 % og i Bjerre 47 %, dette lave Tal skyldes den uopdyrkede

*) Henrik Pedersen: De danske Landbrug ... 1688.

Strækning Bjerre Os mellem Hallebyaaen og Storebælt, som ikke oprindelig har hørt til Byen. I Tømmerup Sogn var 51 % af Jorden opdyrket og i Bregninge 50 %, i det sidste Sogn var der 1651 en Del udyrket Jord tildels ødelagt af Flyvesand. Begge Sogne støder op til Saltbæk Vig, hvis omgivende Jorder ikke er de bedste. Derefter følger Røsnæs eller Ulstrup Sogn med 49 %, her ligger yderst mod Vest den tidligere uopdyrkede Hestehave, fradrages den, bliver Procenttallet ca. 55. Raklev Sogn, hvori ligger den store Tranemose og den tidligere skovbevoksede Brændemose, og Bjegsted Sogn havde hver 43 % Agerland, og Jordløse Sogn, hvor en Del af Aamosen ligger, 40%. Lavere endnu stod Opdyrkningen i Viskinde Sogn, hvor 38 %, Aunsø Sogn, hvor 37 %, og Aarby Sogn, hvor 31 % af Jorden 1682 var Agerland, her er det den store Skov paa Asnæs, der sætter Gennemsnittet ned, i Byen Badstrup var 65 % af Jorden dyrket.

I det daværende Skippinge Herred var i Særslev Sogn 59 % og i Føllenslev Sogn 52 % af Jorden Agerland. I Faurbo i Særslev dog kun 49 %. Langt daarligere var Forholdene i Holmstrup Sogn, der hørte under Dragsholm Birk, her var kun 24 % af Jorden Agerland, i dette Sogn ligger endnu store Skove samt en Del af Aamosen. Paa Sejrø var 32 % af Jorden Agerland.

I en stor Del af Egnens Byer var Jorden delt i Bol, deres Antal kan udfindes af Markbøgerne fra 1682, ligeledes meddeler Indberetningerne fra 1651 fra Præsterne Antallet af dem for mange Byer. Da Størrelsen af det Agerland, som ved Bolinddelingen blev ansat til et Bol, vel har været omtrent det samme for hver By, kan man af Forskellen i Bolenes Størrelse se, hvor Agerjorden er blevet forøget. I Rumperup Sogn gik der saaledes 1682 54 Tdr. Land paa et Bol, i Forsinge 57 og i Melby 60, stort større kan Bolets Areal vel oprindelig ikke have været. I Svallerup var der 1682 til hvert Bol 129 Tdr. Land, i Tystrup 130 og i Bastrup 163. I disse Byer maa der altsaa i

Tiden mellem Bolansættelsen og 1682 have fundet en stærk Opdyrkning Sted. Man ved ikke, naar Bolansættelsen og Inddelingen fandt Sted, men det maa være sket i Oldtidens Slutning. I Bjerre i Svallerup var der til hvert Bol 90 Tdr. Land. I Tømmerup Sogn gik der i Kaastrup 102 Tdr. Land paa hvert Bol, i Ubberup 93 og i Tømmerup 75. I Værslev var der til hvert Bol 101 Tdr. Land, men i Asmindrup i samme Sogn 63.

Paa Valdemar Sejrs Tid blev indført en ny Skyldsætning af Jorden, den blev ansat til et vist Antal Mark i n c e n s u, det er i Skyld. Østrup, det nuværende Lerchenborg, var paa 1 Mark i Skyld, dens dyrkede Areal var 1682 379 Tdr. Land, her maa altsaa i Middelalderen have fundet en meget stærk Opdyrkning Sted, thi paa Falster gik der gennemsnitlig ca. 53 Tdr. Land Agerjord til en Mark Skyld 1682. I Faurbo havde Hovedgaarden 1½ Mark i Skyld, i Roskildebispens Jordebog fra 1370 siges det, at dens Jord var l a r g e i Sæde, idet der i den kun saas 4 Mark, det vil sige omtrent 200 Tdr. Hele Byen var 2½ Mark i Skyld, dens dyrkede Areal var 1682 453 Tdr. Land; en Mark i Skyld var altsaa ca. 180 Tdr. Land. Her maa altsaa i Tiden fra ca. 1200 til 1370 være blevet opdyrket en stor Del Jord.

De Byer, der 1682 havde det største Antal Tdr. Land Agerjord, var Ubby med 1337 Tdr., Svallerup med 1165 Tdr., Bjerre med 1097 Tdr. Derefter fulgte Eskebjerg, 916 Tdr., Viskinde, 868 Tdr., og Føllenslev, 840 Tdr. Ugerløse og Bjergsted, mellem 600 og 700, Kaltred, Særslev og Rørby, mellem 500 og 600, Bjørnstrup, Jordløse, Kaastrup, Klovby og Værslev, der havde 506 Tdr. Alle de øvrige Byer havde under 500 Tdr. Land Agerjord.

I Arts og Skippinge Herreder er med Kalundborg By 20 Sogne, disse er dog ikke alle fra Kristendommens første Tid, St. Olaj Kirke i Kalundborg maa saaledes være yngre end Slaget ved Stiklestad 1030, men de var vist alle til ved Aaret 1200, Landet maa da have været velbefolket,

selv om der var og er Sogne, der kun bestaar af en mindre By. Men et andet Vidnesbyrd om, at Egnen ved Oldtidens Slutning var velbefolket og velopdyrket har man i Antallet af Bol og Bolinddelingen. De fleste Byer her var bolskiftede, enkelte var rebede, men det kan være sket senere. Det var ikke alene Byerne med gamle Navne, der var inddelte i Bol, men ogsaa dem med Torpnavne, og ikke saa faa af disse havde mange Bol, saaledes Svallerup 9, Rumperup 8, Tømmerup, Kaastrup, Ubberup og Asmindrup hver 5. Disse maa altsaa ved Oldtidens Slutning have været store Byer, omtrent lige saa store som de største af de Byer, der har gamle Navne. Føllenslev havde saaledes 8 Bol og et Ornummebol, Ugerløse 7 Bol, Viskinde 7 Bol og et Ornummebol, Sæslev vist 7 og Værslev vist 6 Bol, derimod havde Raklev kun 3 Bol. Det største Antal Bol havde Ubby, hvor der var 12 Bol, Bjerre, der havde 11, Melby med 8, de forannævnte Svallerup og Rumperup med 9 og 8 samt Store Fuglede med 8 Bol. Efter Forfatterens Mening skulde de fleste Bol alt ved Bolinddelingen have været delt mellem 2 eller flere Gaarde, i saa Fald maa mange Byer alt da have haft lige saa mange Gaarde som senere.

Landsbyernes Navne og Alder.

Egnen her maa alt have været beboet og paa mange Steder opdyrket i Sten- og Broncealderen, derom vidner de mange Stendysser, Jættestuer og Høje, som fandtes og tildels endnu findes her. Fra Jernalderen har man kun faa Fund og Grave, men det maa betragtes som sikkert, at Egnen gennem det meste af denne Tid har været beboet, først sparsomt senere mere tæt, derom vidner de mange gamle Bynavne, og det, at Landet ved dens Slutning var velbefolket.

Om nogen af vore Bynavne gaar tilbage til Broncealderen er usikkert, Højene fra den Tid findes undertiden paa Steder, hvor der senere ingen Bebyggelse var, f. Eks.

i Asnæs Skov, det synes heller ikke muligt at forbinde deres spredte Beliggenhed med en Bebyggelse i Landsbyer, men Højene er vel for det meste Stormændenes Begravelsessteder, den menige Befolkning kan godt paa sine Steder have boet i Landsbyer. Forøvrigt var Fortidens Boliger lette at flytte, saa Landsbyerne kunde snart skifte Plads. Jorden var imidlertid vanskeligere at rydde, saa den er vel ofte forblevet den samme. Opdyrkningen kan derfor være ældre end den By, som nu findes. Denne By er rimeligvis ofte ældre end det Navn, som den bærer, Navnene sad ikke saa fast i gamle Dage, da de ikke blev indført i Dokumenter og Protokoller. Ofte er vist en Herregaards Navn, naar den laa i eller ved Byen, blevet overført paa denne, da det var det Navn, der blev mest brugt. Man kan derfor ikke paa Forhaand gaa ud fra, at Byens Navn og Bebyggelsen er fra samme Tid.

Blandt vore ældste Bynavne er sikkert de, som ender paa -inge (-inde); af disse findes her 5: Forsinge (344 Tdr. Land Agerland), Birkende (420 Tdr.), Bregninge (345 Tdr.) og Viskinde (868 Tdr.), der alle ligger nogenlunde samlet, og Snertinge (327 Tdr.), som ligger helt imod Øst. De 3 af Byerne havde under 400 Tdr. Agerjord, Birkende, hvor der var en Herregaard med nogle Vænger, var lidt større. Viskinde havde ikke mindre end 868 Tdr. Agerland: da Byen var paa 7 Bol og et Ornummebol, bliver der 108 Tdr. Land til hvert Bol, hvad der maa siges at være meget. Her maa enten have fundet en stærk Opdyrkning Sted siden Oldtiden, eller ogsaa maa Byens Jord være blevet forøget paa anden Maade. Det sidste er vist det rigtigste, den i Kong Valdemars Jordebog omtalte Dagthorp er saaledes lagt under Byen. Men alt i Oldtiden kan Byens Areal være blevet forøget, thi paa dens Mark fandtes senere en Sengeløse Aas, der laa helt mod Vest ved Viskinde Kro og maa formodes, som senere skal vises, at have været en særlig Ejendom.

Man har kaldt Byerne paa -inge for Adelsbyer, men

er de nu ogsaa den første Bebyggelse her i Egnen, jeg ser her bort fra Sten- og Broncealderen? Flere af disse Navne tyder paa, at der før de blev givet, har været anden Bebyggelse her. I alt Fald synes de fleste af dem at være sammensat med en Terrænbetegnelse. Bregninge, 1370 Brekninge eller Bræghninge, betyder vel Beboerne ved den Brink, som her er ud mod Aadalen. Viskinde kan komme af Visk, Halmviske har vel mærket et Vadested over Aaen. Snertinge kommer vel af Snert, samme Ord som vi har i Piskesnært, det yderste af Pisken, formodentlig siger Navnet Snertinge os, at Beboerne er Udflyttere fra en eller anden By. Ligesaa maa Navne, der fortæller, at Beboerne bor ved et eller andet Sted, vist antages at være givet dem af andre. Det var vel den Gang ikke Skik, at man selv gav den By, men booede i, Navn.

Med Endelserne -sted og -um findes nu ingen Byer her. Bjergsted, 1336 Byræstweth, er sammensat med Tved, men paa Klovby Mark nævnes i Markbogen Farum Tofte Aas, men der kan næppe bygges noget sikkert paa et enkelt Marknavn.

Endelsen -løse maa ogsaa være gammel, her i Egnen findes Ugerløse, der havde 7 Bol og 1682 havde 746 Tdr. Agerland, og Jordløse, der havde 550 Tdr. Agerland, men hertil skal maaske lægges det Areal, 327 Tdr. Agerland, som nu ligger til Vesterbygaard, thi i Roskildebispens Jordebog siges det, at Vesterby, der nu er lagt under Gaarden, ogsa kaldes Jordløse, det samlede Agerland bliver da 877 Tdr. Land. De to Løser er altsaa store Byer og dette er som Regel ogsaa Tilfældet andre Steder i Landet. Foruden Bynavne findes der her og andre Steder nogle Marknavne, der ender paa -løse, i Viskinde nævnes 1682 i Markbogen Sengeløse Aas, paa orig Kort Nr. 1 Sengeløse Agre, paa Jerslev Mark nævnes i Markbogen Miælløse, paa orig. Kort Nr. 1 Melløse Agre, de laa lidt Øst for Byen. I Østrup (nu Lerchenborg) nævnes i Markbogen Jærløse Aas. Paa Raklev Mark nævnes paa Kortet Pud-

løse Agre, der laa lige Nord for Kalundborg Hestehave ved Landevejen til Raklev. Paa orig. Kort Nr. 1 over Tømmerup nævnes Tavløse, i Markbogen for Svallerup nævnes Mageløs Aas. Kortet har ingen Navne. Paa Sejrø nævnes i Markbogen Skavelsøe Vang, paa Kortet nævnes Skagelses Huk. Om alle disse Navne er ægte og gamle, tør jeg ikke udtale mig om, det synes dog at være sandsynligt for de først nævnte.

Løserne skulde efter Forfatterens Mening være Kvægavls- og Græsningsgaarde fra den romerske Jernalder eller Folkevandringstiden, de har vel som oftest været beboet af Hyrder, der har levet i primitive Boder. Maaske vidner en Del Navne, der begynder med eller ender med Bo ogsaa om saadanne Boliger for Hyrder.

Her findes kun een By, hvis Navn ender paa -bo, nemlig Faurbo, 1370 Fawræbodhæ, den havde da gode Græsgange og havde tidligere haft endnu mere Jord til Græsning, idet en stor Del Jord var blevet indtaget til Agerland. Om denne By har man Lov til at formode, at den engang har været en Græsningsgaard med Boder til Hyrder.

Der findes langt flere Marknavne, der med mere eller mindre Sikkerhed kan siges at begynde med Bo. Paa Lille Fuglede Mark nævnes i Markbogen Boekiers Aas, paa Kortet Boekiær Agre, der er anført ca. 100 Alen v. for Byen. i Markbogen for Rumperup nævnes Boebierg Aas, paa Bregninge Mark nævnes i Markbogen Baasbrinckes Agre og paa Nabobyen Gammelrands Mark Baas Agre, lige efter nævnes Soelhøys Aas, Solhøje var ofte knyttede til Løserne. Paa Melby Mark nævnes i Markbogen Baushøys Agre, endvidere hører vel ogsaa til disse Navne Busbierg Aas i Ugerløse, Buusgieres Aas i Frankerup, Bugs Aas i Ulstrup og flere andre.

At der af saadanne Boder kan udvikle sig en Gaard eller By, har man Eksempler paa. I Værløse Sogn ved København ligger Byen Kollekolle, et Navn der ogsaa findes andre Steder i Landet. Navnet betyder de kolde Hytter,

dette Navn maa de have faaet, fordi de ikke gav god Ly mod Vind, Vejr og Kulde, og ikke fordi Beboerne ikke har kunnet skaffe sig Brændsel, thi Kollekolle ligger omgivet af store Skove, hvor Beboerne med Ret eller Uret har kunnet skaffe sig Brænde. Vi maa derfor antage, at disse Hytter er primitive Boder til Brug for Hyrder, der har vogtet Kvæget i Skoven. I Lighed med en saadan Bebyggelse maa man ogsaa tænke sig Løsegaardene. Disses senere Skæbne har sikkert været noget forskellig, paa nogle er man begyndt paa Agerbrug, hvad nu enten Ejeren selv har begyndt derpaa, eller Hyrderne har indtaget Jord til Dyrkning. Jærløse blev afløst af Torpen Østrup, da Navnet endnu kendes 1682, maa der stadig have boet Mennesker her. Navnet Thorsmark paa Byens Grund viser i alt Fald, at her var Bebyggelse i den hedenske Tid. Faurbo var senere en Hovedgaard og en Del Bøndergaarde. Sengeløse paa Viskinde Mark er maaske fortsat i den i Kong Valdemars Jordebog omtalte Dagthorp, som senere er nedlagt. Andre Steder er disse Græsningsgaarde maaske forsvundet og deres Jord inddraget under en Bondeby,, det kan være vanskeligt at afgøre, hvad der er sket i de enkelte Tilfælde, om f. Eks. Ugerløse er en gammel Bondeby, paa hvis Mark der har ligget en nu forsvundet Løse, eller om Byen selv har været en Løsegaard.

Af Byer med Endelsen -lev findes her Føllenslev, der 1682 havde 840 Tdr. Land Agerjord, Særslev, der havde 665 Tdr. Land, Jerslev, der havde 548 Tdr. Land, Værslev, der havde 506 Tdr. Land, og Raklev, der kun havde 376 Tdr. Land Agerland. Muligvis er i sin Tid fra den sidstnævnte By blevet udskilt Nabobyen Ellede, idet dennes Mark skærer sig saaledes ind i Raklev Mark, at de to Byer engang synes at have udgjort en Enhed. Levbyerne er altsaa nærmest store Byer, større end Byerne paa -inge. Efter Forfatterens Mening skulde disse Byer være Skjoldungeslægtens Belønning til de Mænd, som ca. 450—500 hjalp den ved Erobringen af Danmark. Man maa derfor

antage, at der alt da var en større By eller Gaard her, thi uopdyrket Jord var i Oldtiden en daarlig Gave til Krigere. Der er ogsaa i flere af disse Byer Vidnesbyrd om, at de havde været i Enkeltmands Eje. Jerslev, forhen Erslev, er det Erixleffue, som Absalon skænkede Sorø Kloster, i Raklev var i Middelalderen en Herregaard, hvortil hele eller det meste af Byen hørte. I Føllenslev fandtes et Ornummebol, det vil sige et Bol, hvis Jord laa inde ved Byen i Modsætning til de andre Bols, der var spredt over hele Byens Mark. Disse Ornummebol maa betragtes som Oldtidens Storgaarde. I Værslev og Særslev fandtes senere ingen særlig store Gaarde, der var ligeledes mange Lodsejere i disse to Byer, men Storgods blev let splittet ved Arvedelinger, Køb, Salg og Mageskifte.

De foran nævnte Bynavne maa antages at være de ældste, de andre maa være yngre, men deraf følger dog ikke i alle Tilfælde, at Byerne, som bærer disse Navne, eller Opdyrkningen af og Bebygglesen paa deres Marker er yngre.

Kun to Byer har Navne, der ender paa -tofte, Gaasetofte og Saltofte, deres Agerland var 1682 henholdsvis 212 og 81 Tdr. Land. Toften var Gaardens Særejendom; Navnene sammensat med denne Endelse er derfor maaske oprindelig Navne paa Gaarde, i alt Fald var Saltofte senere og er endnu en Gaard. Hvis Byens Navn er sammensat med Sal, maa denne Gaard engang have været en Stormands Sæde. I Gaasetofte var tidligere en Herregaard, som laa lidt fra Byen, og under denne Gaard hørte hele Byen. Foruden de Tofter, som laa ved Gaardene og hørte disse til, fandtes der ofte ude paa Marken Agerskifter, hvis Navne endte paa -tofte, disse Skifter var vist i Reglen delt mellem Byens Gaarde. I Raklev fandtes Bøntofte Aas, der laa et Stykke Nordøst for Byen; i Lille Fuglede fandtes ved Tissø Søtofte Aas og Vaastofte Aas, som begge var Udmarksjord, forskellige Marknavne i Nærheden tyder paa, at her i gammel Tid har været Skov.

Maaske stammer disse Toftenavne fra, at Byernes Beboere paa egen Haand har opdyrket Jord i Skoven, der saa senere er blevet Byens fælles Ejendom og fordelt mellem Gaardene efter deres Andel i Byens Ejendom. Et meget almindeligt Marknavn var Gammeltofte Agre, det fandtes i Kaastrup og Tømmerup, hvis Gammeltofte Agre stødte op til hinanden, de laa Syd for Byen, stødende op til Rynkevang og Kærby Mark, i Asmindrup, Bjergsted, Eskebjerg og Snertinge. I Reglen laa disse ogsaa langt fra Byen, i Snertinge dog ikke langt fra denne. Endvidere fandtes der i Føllenslev Gammeltofte Agre i to af Byens Vange, her var der Bygjord og maa altsaa have ligget nær ved Byen. I Jyllands Hedeegne finder man ofte Navnet Gammeljord, det synes at være Jord, hvor man har truffet Spor af gammel Opdyrkning. Har Gammeltoft samme Betydning? I saa Fald kan Navnet skyldes en gammel Bebyggelse paa Stedet; men Byens Agerland og forøvrigt Byen med kan ogsaa i Tidens Løb have skiftet Plads, Skoven har efterhaanden bredt sig over den gamle Jord, men senere er denne atter blevet bragt under Kultur, hvorved man har fundet de gamle Agerrener og -rygge.

Der findes her 7 Byer med Endelsen -by nemlig Rørby, der 1682 havde 618 Tdr. Land Agerland, Aarby, 438 Tdr., Kærby, 471 Tdr., Klovby 509 Tdr., Melby 485 Tdr., Ubby, der var den største, med 1338 Tdr. Land Agerjord, og Vesterby, der dog tidligere hed Jordløse, med 327 Tdr. Land.

Disse Byer ligger alle samlet, og deres Marker støder tildels op til hinanden. By betød oprindelig Gaard, i flere af disse Byer ses det ogsaa, at der har været en større Gaard, som Byen kan have faaet Navn af, selve Byen er vist i mange Tilfælde ældre end Gaarden, dennes Navn maa altsaa være blevet overført paa Byen, hvis gamle Navn er gaaet tabt.

I Ubby laa Ubbygaard, der havde sin Jord inde ved Byen. Denne ejedes i Middelalderen af Kronen og har vist

altid været i een Mands Eje. I Aarby var et Ornummebol, og Størstedelen af Byen synes engang at have været i Enkeltmands Eje. I Rørby synes de Gaarde, der laa ved Kirken, lidt fra de øvrigt, ifølge Markbogen at have udgjort en større Gaard, i Melby var den ene Gaard dobbelt saa stor som de øvrige, der alle var lige store. Byen Melby blev 1356 af Iver Nielsen (Rosenkrantz) tilskødet Kongen, der senere ejede alle Gaardene her. I Vesterby laa fra gammel Tid af Vesterbygaard. Derimod kendes ingen særlig store Gaarde i Kærby og Klovby. I de sidstnævnte Byer fandtes dog den foran nævnte Farum Tofteaas. Farum er muligvis sammensat med -heim, i de sjællandske Byer med denne Endelse fandtes der næsten altid en større Gaard. Af dette fremgaar det, at der er nogen Sandsynlighed for at Endelsen -by betyder Gaard.

I de to Herreder findes en Del Navne, som egentlig maa være Navnet paa en eller anden Ejendommelighed i Terrænet, men som nu bæres af en By, f. Eks. Bjerre, Fuglede, Saltbæk og mange andre. Disse Navne er vist ofte forholdsvis unge og har afløst et ældre Navn. Nogle af dem bæres af store Byer, saaledes Bjerre og Eskebjerg, der henholdsvis havde 12 og 11 Bol og 1097 og 917 Tdr. Agerland 1682, derefter fulgte Bjergsted med 738 Tdr., Kaltred med 693 og Store Fuglede med 610 Tdr. Land, Lille Fuglede havde 464 Tdr. Land. Nogle var Smaabyer eller endog Gaarde, som Skarsholm i Bjergsted Sogn, Iversholm i Holmstrup Sogn, Birkenæs i samme Sogn havde 2 Gaarde, Stenrand ligesaa, Nyrand 4 Gaarde. En By som Saltbæk i Raklev Sogn, der kun havde 1 Mark og 58 Tdr. Agerland til 6 Gaarde, er vel ung, ligesaa vel Nyrand og Stenrand i Aunsø Sogn. I Lille Fuglede, hvor der fandtes en Boekiers Aas, har vel været en Løse, men om denne By eller Store Fuglede er den ældste kan være vanskeligt at afgøre.

Af Torpbyer findes der en Del her, lige saa nogle Gaarde, der har et saadant Navn. Nogle af Byerne er

store, Svallerup havde 9 Bol og 1166 Tdr. dyrket Jord. Rumperup havde 8 Bol, men kun 435 Tdr. Land. Kaastrup, Tømmerup, Ubberup og Asmindrup havde hver 5 Bol og henholdsvis 514, 378, 468 og 317 Tdr. Agerland. De fleste af disse Navne er vist unge, men Bebyggelsen og Opdyrkningen paa Byens Omraade kan ofte være gammel. Paa Østrup Mark fandtes som foran omtalt en Jærløse Aas, paa Rumperup Mark en Boebjerg Aas, her er ligeledes fundet Gravgods fra den romerske Jernalder. Paa Illerup Mark i Raklev Sogn er fundet Urner fra den tidlige Jernalder. Andre Torpe er sikkert af meget ung Oprindelse, i alt Fald findes og fandtes der mange af dem i den forhen skovbevoksede Egn ved Skarridsø. Flere af disse forsvandt dog alt i Middelalderen eller noget senere. Under Svebølle er saaledes lagt Torperne Trudstrup, Nostrup og Munstrup, under Viskinde Dagtorp.

Hvad ingen anden ejer, det ejer Kongen, staar der i jydske Lov. Her i Egnen synes Kongen da ogsaa at have ejet en stor Del af de forhenværende store Skove. Røsnæs nævnes i Kong Valdemars Jordebog som Kongens eller Kronens. Asnæs tilhørte Ringsted Kloster, som synes at være stiftet af Kongeslægten, mod Øst var Aunsøgaard, hvortil hørte hele Sognet, Svebølle, Nyrand og Stenrand, Krongods. Skarsholm, Stokkebjerg, der ligger i Tuse Herred, Astrup, Snuderup og det meste af Bjergsted tilhørte Skarsholmslægten, som nedstammede fra Valdemar Sejr. Holmstrup Sogn tilhørte Absalon, der havde arvet det efter sin Fader, Absalons Moder var muligvis ogsaa en Efterkommer af Kongehuset. Det skovrige Viskinde Sogn var ogsaa tildels Kongens.

Nogle Spørgsmaal vedrørende Bebyggelsens Alder kan stilles. Staar den i Forbindelse med Beboelsen i Broncealderen? Er den ældst paa Røsnæs, Røsnæs Sogn dog undtaget, hvor Byerne er smaa, eller i Tømmerup Sogn, hvor de er middelstore, eller længere mod Syd, hvor de meget store Byer ligger? Man kan ogsaa spørge, om

Menneskene har nedsat sig i smaa Samfund nær ved hinanden eller i større med længere Afstand fra hverandre, eller om de store Byer er fremkommet ved Sammenslutning af flere smaa. Jeg skal dog ikke komme nærmere ind paa disse Spørgsmaal, da de fordrer mere indgaaende Undersøgelser, end jeg har gjort.

Der foreligger intet om, hvorledes man i sin Tid har fastsat Grænserne mellem Byernes Omraade. Her findes ikke sjældent forskellige mærkelige Forhold, saaledes gaar undertiden den ene Bys Mark meget nær ind til en anden Bys Gaarde. Fra Svallerup By til Ubby Markskel er der ikke 300 Alen, men fra Ubby til samme Skel er der 1600 Alen. Grunden hertil kan muligvis være, at der paa Ubby Mark i Oldtiden har ligget en eller flere Løser eller Torper, hvis Jord senere er blevet inddraget under Byens. Denne var i Middelalderen og maaske ogsaa i Oldtiden Krongods, her har fra gammel Tid af ligget en større Gaard, der da Tinget holdtes paa Byens Mark, har været Sædet for en kongelig Ombudsmand, hos hvem Kongen har taget ind, naar han gæstede Herredet. Løserne og Torperne har da skullet forsyne Kongen og hans Folk med Proviant.